

Дмитренко В.А. Офіційне законодавство та повсякденна практика ведення метричних книг на території Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій у XVIII столітті / В.А. Дмитренко // Історія релігії в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів: «Логос», 2009. – С.314 – 320.

Дмитренко Віталій Анатолійович
аспірат кафедри історії України
Полтавського державного
педагогічного університету
ім. В.Г. Короленка.

Офіційне законодавство та повсякденна практика ведення метричних книг на території Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій у XVIII столітті.

В статті розглянуто питання впровадження православною церквою метричного обліку населення Лівобережної України XVIII ст.. Зроблено спробу проаналізувати ставлення парафіяльного духовенства до цього процесу через особливості ведення ним метричних записів.

Ключові слова: метричні книги, метричний запис, парафіяльне духовенство.

XVIII століття відзначилося суттєвими змінами в організації і діяльності Православної церкви на території Лівобережної України (Гетьманщини). Однією з таких змін, на нашу думку, слід вважати запровадження метричного обліку населення. Ведення метричних записів мало на Лівобережжі й певну внутрішню церковну традицію, а отже не було чужим для духовенства. З іншого ж боку саме в той час ведення метричних записів перетворюється на офіційний, повсякденний обов'язок парафіяльних священників. Отже, з'ясування проблеми ставлення рядового духовенства до виконання своїх обов'язків, через ведення ним облікової документації, може до певної міри бути віддзеркаленням його ставлення до офіційних церковних реформ.

Свій пошук обмежимо територіями Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій через те, що: по перше, вказані єпархії обіймали значну частину території Гетьманщини; по друге, ми можемо говорити про певну однорідність рівня підготовки священників, що видається важливим при розгляді питання про їхню підготовленість до ведення метричних книг; по третє, ряд вищих церковних ієрархів котрі стояли біля витоків церковної реформи в Росії, яка започаткувала повномасштабне ведення метричних книг передовсім Феофан Прокопович, мали безпосереднє відношення саме до вказаних єпархій. На нашу думку розглядаючи питання впровадження та ведення метричних книг на території Лівобережної України варто зупинитися на таких моментах:

- законодавчих аспектах ведення метричних книг на території Київської та Переяславської єпархій у XVIII столітті;

- виконавській дисципліні парафіяльного духовенства і його ретельності у веденні метричних книг на зазначених територіях.

Спершу зауважимо, що, на нашу думку, найбільш адекватне визначення поняття метричних книг запропонував С. М. Каштанов. Дослідник відносить цей тип документів до актів церковних властей реєстраційно-облікового виду, які є сукупністю окремих записів об'єднаних спільним графічним формуляром [11. с.151, 170.].

Остаточне запровадження метричних книг на території Росії та Лівобережної України (Гетьманщини) припадає на часи правління російського царя Петра Першого. Поширення практики ведення метричних книг на територію Гетьманщини очевидно слід пов'язати з запровадженням Духовного регламенту в 1721 році та особливо Додатку до нього в травні 1722 року. Пункт 29 зазначеного Додатку "Про пресвітерів, дияконів та інших причетників" містив положення згідно з яким кожен парафіяльний священник повинен був мати у себе книги в яких провадити записи про народження і хрещення немовлят в своїй парафії, з зазначенням року та дня їхнього народження і хрещення, а також записом імен батьків та хрещених

(восприємників). До книги потрібно було записувати й тих новонароджених які померли нехрещеними, з зазначенням причин через які хрещення не відбулося.

У цих же книгах мали фіксуватися й особи котрі укладали шлюб. Також в книги слід було робити записи про померлих, з зазначенням того чи за християнським обрядом вони поховані і чи отримала вони християнське покаяння. У випадку коли останнього не відбулося слід було вказати причину цього. Щорічно священників зобов'язували надавати такі книги до Архієрейського приказу, а відомості про новонароджених та померлих треба було подавати до того ж Приказу кожні чотири місяці. Узагальнені дані з Приказу в письмовій формі далі мали передаватися до Синоду [1. с.707].

Наступний закон, що безпосередньо стосувався проблеми ведення метричних книг, був виданий 20 лютого 1724 року і називався “Про утримання священниками метричних книг для запису народжених, одружених і померлих та про надання з них щорічних екстрактів Архієреям.”

У цьому документі зазначалось, що незважаючи на попередній указ імператора від 1722 року, котрий зобов'язував священників надавати відомості про людей, що народилися, померли чи одружилися відповідні екстракти в Синод не надходили. Під екстрактом в даному документі розумілась виписка з парафіяльної метричної книги у якій зазначалися всі новонароджені, одружені та померлі в парафії за рік. У зв'язку з цим священникам ще раз вказувалося на необхідність мати в своїх парафіях метричні книги з яких щорічно надсилати своїм Архієреям екстракти. Керівництво єпархій повинно було щорічно надсилати зведені єпархіальні таблиці до Синоду не пізніше січня місяця.

В указі містились також зразки форм за якими слід було вести метричні книги та надсилати екстракти й таблиці. Згідно з ними книги повинні були складатися з трьох частин: “Про народжених”, “Про одружених”, “Про померлих”. Перша частина мала поділятися на п'ять колонок. У першій колонці вказувався номер по порядку, в другій зазначалася дата народження,

в третій робився запис про батьків дитини та називалося її ім'я, четверта містила дату хрещення дитини, а в п'яту слід було вписувати хрещених батьків.

Друга частина повинна була поділятися на чотири колонки. В першій з них зазначався номер по порядку, в другій робився запис про тих хто брав шлюб, в третій зазначалася дата вінчання, а в четверту повинні були записуватись поручителі молодих.

Третя частина поданого зразка поділялась на сім колонок. У першій традиційно позначався порядковий номер, причому колонка розділялася на дві частини і нумерація мала вестись окремо для чоловіків та жінок. У другій колонці вказувалася дата смерті, в третій робився запис про померлого. Четверта - містила відомості про вік померлого, причому оформлялася вона так само як і перша, в п'ятій повинні були вказуватися причини смерті. В шостій колонці слід було записати ким був сповіданий та відспіваний померлий, в сьомій – місце його поховання. В указі містились також короткі рекомендації щодо здійснення записів у встановлених зразках формуляру. Їх загальна суть зводилася до вимоги вказувати імена священиків котрі здійснювали обряди та імена свідків котрі виступали в ролі поручителів чи восприємників [2. с266- 267].

Подальше дослідження законодавчих вимог до ведення метричних книг дозволяє стверджувати, що впродовж цілого XVIII століття формуляр запроваджений в 1724 році залишався незмінним аж до 1831 року коли був затверджений новий.

Аналіз метричних книг котрі функціонували в період з 1722 по 1724 роки, тобто між їхнім офіційним запровадженням та появою стандартних зразків формуляру, показує, що при наявності традиційного загального розподілу на три частини, внутрішній поділ окремих розділів був надзвичайно спрощений. Як правило, він складався з трьох колонок в першій з яких, як правило, ставився порядковий номер, в другій вказувалася дата події, а в третій записувалася інформація про саму подію. Щоправда і цього, спрощеного

поділу дотримувалися не завжди. Так, наприклад в книзі Святопреображенської церкви містечка Кобеляки, запис вівся взагалі суцільним текстом без розподілу на колонки [6. с.2,11]. Нажаль дослідження архівних фондів консисторії не дало відповіді на питання про авторство цих формулярів. Ми можемо лише припускати, що священники створювали їх на основі попередніх традицій ведення метричних записів. Така традиція могла сформуватися на основі рішення церковного собору в Києві 1646 року, коли за ініціативи Петра Могили від православних священників почали вимагати ведення такого обліку. Ймовірно також, що існували якісь, невідомі нам роз'яснення щодо ведення книг з боку церковних властей. Не слід виключати також і того, що записи велися у відповідно з особистими уявленнями конкретних священників про оформлення подібної документації.

Отже, як бачимо видання указів 1722 і 1724 років зовсім не означало автоматичного їх виконання на місцях. Прагнення навести лад у виконавській дисципліні парафіяльного духовенства знаходимо і в пізніших Сенатських та Синодських указах, а також розпорядженнях єпархіальних архієреїв. Так, єпископ Переяславський Арсеній 28 серпня 1733 року видав спеціальний указ. В ньому повідомлялося, що у відповідності з указом 1724 р. до квітня 1735 року парафіяльні іереї єпархії мають внести до метричних книг усіх новонароджених, померлих і одружених за всі попередні роки. Екстаркти (виписки) з них до кінця року, священники мали до консисторії. Про факт отримання та ознайомлення з цим указом кожен священник мав відзвітуватися в консисторію особисто [7. с.15].

Про необхідність своєчасної подачі подібних звітів йшлося й в указі Київської духовної консисторії від 21 жовтня 1761 року. Священникам нагадувалося, що дану інформацію потрібно направляти до консисторії, не рідше як один раз на рік [10. с.110].

Проте, виконавська дисципліна парафіяльного духовенства вочевидь була далекою від ідеальної. Принаймні на це вказує розпорядження цієї ж консисторії направлене в Миргородську протопопію 18 листопада 1765 року.

В ньому зазначалося, що по даній протопопії до того часу ще не надіслані екстракти за 1724 і 1726 роки. В документі наголошувалось, що відомості з метричних книг мають обов'язково присилатися раз на рік в грудні місяці. В ньому також повідомлялося, що священники які вчасно не подадуть таких звітів, крім штрафів повинні будуть оплатити ще й витрати на спеціальних гінців, направлених до них консисторією з повідомленням про необхідність представлення звіту [10. с.120].

На жаль встановити наскільки ефективними були подібні застереження, сьогодні доволі важко. Можемо припустити, що значного впливу на повсякденну практику парафіяльного духовенства вони не мали. Свідченням цього, на нашу думку є принаймні два укази з цього питання видані за правління Катерини II – у 1779 та 1794 рр.

Указ Синоду від 23 листопада 1779 року називався “Про належне ведення метричних книг в усіх парафіяльних церквах ”. Причиною його видання стала історія карного злочинця Андрія Шарабури. Поліція не змогла встановити його вік бо записів про це не виявилось у метричних книгах. У зв'язку з цим Синод постановив зобов'язати парафіяльних священників вести метричні книги у відповідності з пунктом 29 Духовного Регламенту. Для подальшого належного ведення метричних книг з Духовних Правлінь слід було направити в приходи зошити зі зразками записів. Папір для метричних книг треба було купувати за рахунок церковних доходів. По закінченні кожного року книги мали подаватися в консисторії за особистим підписом священнослужителя не пізніше 1 лютого. В консисторії їх мали зберігати по містах та повітах оремо переплетеними за кожен. До того ж другі примірники метричних книг слід було зберігати в ризницях парафіяльних церков, щоб по можливості можна було отримувати з них необхідні довідки за першою вимогою. З метою підтвердження правдивості інформації занесеної в метричні книги указ передбачав обов'язкові підписи священників та благочинних. Зі свого боку консисторії мали щорічно надсилати в Синод короткі екстракти з цих книг, а також інформацію про їхній збір та

зберігання. У випадках невиконання положень даного указу винних слід було штрафувати [4. с.883- 884].

Оскільки вище згадуваний Андрій Шарабура був родом саме з Київської єпархії і недоліки про які йшлося в указі стосувалися перш за все її то 23 грудня 1779 року з Київської консисторії було видане розпорядження до всіх протопопій єпархії. В ньому стисло викладався зміст указу від 23 листопада 1779 року, та наголошувалось на необхідності точного запису року, місяця і дня народження та хрещення особи підкреслювалася також персональна відповідальність священника за недотримання вимог указу [6. с. 1-3].

Однак, виконавча дисципліна на місцях у питаннях ведення метричних записів та звітування по них все ще продовжувала залишатися на досить низькому рівні. На такі роздуми наводить поява другого Синодського указу, від 29 березня 1794 року. Він називався “Про надсилання метричних екстрактів в Синод з усіх єпархій про новонароджених, померлих та тих що уклали шлюб.” У ньому говорилося, що 20 березня 1794 року Синодальний Обер-Прокурор Олексій Мусін-Пушкін підготував доповідь у якій повідомляв, що імператриця забажала переглянути виписку про кількість новонароджених, одружених та померлих з часу останньої ревізії 1782 року. В ході такої перевірки з’ясувалося, що необхідні відомості були надіслані до Синоду лише з дев’яти єпархій. Виходячи з цього в указі наголошувалося, що екстракти мають надсилатися щорічно не пізніше січня місяця. Відповідальність за їх своєчасну відправку покладалася на консисторських секретарів. Згідно з указом архієреїв тих єпархій які не надіслали екстрактів за 1793 рік слід було викликати в Синод, а відповідальних за відправку тримати в консисторії не відпускаючи до тих пір доки вони не виконають покладених на них обов’язків. У майбутньому за несвоєчасне надсилання екстрактів винних слід було штрафувати [5. с. 504-505].

Одразу після видання цього указу Київська консисторія надсилає в духовні правління розпорядження з вимогою до 10 січня 1795 року надіслати метричні екстракти за минулий 1794 рік. За несвоєчасне надання їх

священики мали штрафуватися. В розпорядженні також наголошувалось, що парафіяльні ієреї повинні вести метричні книги у відповідності до встановлених зразків, а правильність записів у них повинні були засвідчувати своїми підписами благочинні. Екстракти з метричних книг священник повинен був надсилати в духовне правління не пізніше встановленого в законах терміну, а копії мав зберігати в себе [9. с.1].

Поряд з питаннями належного ведення метричних книг та своєчасної звітності по них діяльність центральних та місцевих органів світської та духовної влади була направлена на законодавче врегулювання окремих аспектів функціонування метричних записів.

Так 14 липня 1765 року був виданий Сенатський указ “Про скасування вінчаних пам’яток і грошового збору за них та про проведення вінчаних розшуків стосовно осіб які мають намір одружитися.” В ньому серед іншого зазначалося, що молодята повинні були попередити священника про свій намір одружитися за тиждень до дати весілля. На священника покладался обов’язок провести розслідування стосовно них і спираючись на показання свідків встановити чи не мають ті застережень для укладання шлюбу. Відомості про свідків (поручителів) молодят та про факт і результати розшуку слід було внести до метричної книги. В указі також підкреслювалося, що священник повинен щорічно звітувати про кількість шлюбів у своїй парафії в духовну консисторію [3. с. 189-190].

У лютому місяці 1765 року з Київської духовної консисторії до протопопій були видані розпорядження у яких розглядалося питання про хрещених батьків. Ці документи були спрямовані на врегулювання питання кількості хрещених батьків в одній дитини. Відзначалося, що священники дозволяють бути хрещеними двом і навіть чотирьом особам, спираючись на давні звичаї і стверджуючи ніби це примножує духовну спорідненість серед парафіян. У документі вказувалась хибність такого підходу. Зазначалося, що «восприемник» є свідком хрещення та наставником хресника в подальшому житті, а отже, у відповідності з вимогами Московського великого требника, в

одного охрещеного повинен бути один «восприемник». У документі вказувалося, що для чоловіка хрещеним має обов'язково бути чоловіком, а для жінки жінка і у відповідності до цього правила мали робитися й записи у метричні книги. В документі також зазначалося, що у разі порушення вищевказаної норми священик мав позбавлятися сану, а на особу котра контролювала його дії й допустила таке порушення мав накладатися штраф. Також в документі пояснювалось, що перед смертю хрещення можливе і без восприемника, а також нагадувалося, що всі новонароджені повинні бути записані до метричних книг. У разі коли обряд хрещення не було здійснено священик в метричній книзі мав вказувати причини його не проведення. Священикам також повідомлялося, що в третій частині метричних книг - «Про померлих» слід записувати всіх померлих, включаючи й тих хто був похований без здійснення церковних обрядів із зазначенням причин чому ці обряди не було здійснено. Факт ознайомлення з даним ордером священики мали засвідчити власноручними підписами [8. с. 26-29].

Уважне вивчення метричних книг даного періоду дозволяє стверджувати, що досить часто встановлені норми їхнього ведення ігнорувалися на місцях. Так наприклад в повсякденній практиці досить рідко зустрічається стандартний, передбачений законом, формуляр. У більшості метричних книг формуляр складається з трьох граф, за зразком того, що існував ще до видання указу 1724 року. Лише наприкінці XVIII століття він став частково відповідати офіційним вимогам. Щоправда, повною мірою так і не був приведений до норми. Така ситуація обумовлювалася, очевидно, тим, що офіційний зразок був не надто практичним, з огляду на велику кількість колонок, які треба було креслити вручну, особливо в першій та третій частині метричних книг. Саме тому священики вдавалися до більш простого графічного зразку, з трьох колонок, який до того ж був зручнішим при заповненні.

Ігнорувалися і розпорядження консисторій стосовно кількості хрещених батьків. Так незважаючи на розпорядження 1765 року священики

продовжували записувати по двоє і більше хрещених для однієї дитини. Тут, очевидно церковна практика зустрілася з народною традицією, яку здолати не змогла. Тому вже в новому формулярі затвердженому указом від 28 лютого 1831 року офіційно дозволили записувати двох хрещених для однієї особи.

Вартим уваги видається й те що законодавчі акти практично не торкалися питання здійснення записів у метричних книгах. Цей факт породжував чисельні розбіжності при записах конкретних подій. Відсутність офіційно встановленого зразка записів по суті залишала це питання на відкуп самим священикам, що нерідко викликало суттєві розбіжності в їх оформленні. Так наприклад при фіксації особи могли вказувати лише її ім'я, особливо це стосувалося жінок. Аналогічна картина простежується і при записові соціального становища до якого заносили як військове звання так і соціальний стан особи. Особливо складним для запису видавалося, очевидно, встановлення причин смерті особи, як того вимагав формуляр, тому цей розділ у метричних книгах практично ігнорувався.

Підсумовуючи вищесказане можемо констатувати, що масове запровадження метричних книг в регіоні розпочалося після видання Додатку до Духовного регламенту в 1722 році та указу 1724 року. Указ 1724 року встановив чіткий зразок формуляру для ведення метричних книг котрий залишався незмінним протягом всього XVIII століття. Однак практичний аналіз показав, що священики зустріли обидва укази без ентузіазму й не поспішали виконувати їх. Аналіз подальших розпоряджень у цій сфері засвідчує, що протягом цілого століття центральна та місцева церковна влада намагалися примусити священиків виконувати норми законодавства. Складності у впровадженні метричних книг були викликані не лише спротивом священиків а й недосконалістю законодавчої бази. Законодавчі акти не містили в собі чітких зразків за якими слід було проводити записи, що викликало певні труднощі в їх здійсненні. Перші офіційні зразки подібних записів ми віднаходимо лише в указі 1831 року. В окремих

випадках, як наприклад у питанні про кількість хрещених батьків, законодавчі ініціативи влади наштовхувалися на усталені суспільні традиції. В таких випадках священики зазвичай ігнорували офіційні приписи продовжуючи слідувати традиції.

Назагал можемо стверджувати, що на кінець XVIII століття ведення метричних книг у регіоні стало звичним явищем, хоча їхній формуляр як і практика здійснення записів в ньому продовжувала залишатися об'єктом законодавчого регулювання наступних років.

Література

1. Прибавление к Духовному Регламенту// Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ) Т VI СПб, 1830 с. 707
2. ПСЗ – Т VII с. 266 - 267
3. ПСЗ – Т XVII с. 189 - 190
4. ПСЗ – Т XX с. 883 -884
5. ПСЗ – Т XXIII с. 504 -505
6. Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДІА м. Київ) – Ф.127 – Оп.174 – Сп.1
7. ЦДІА м. Київ – Ф.990 –Оп.1- Сп.1
8. Державний архів Полтавської області (ДАПО) – Ф.801 – Оп.1 –Сп.53
9. ДАПО – Ф.801 – Оп.1 – Сп.1174
10. ДАПО – Ф.1011 – Оп.1 – Сп.156
11. Каштанов С. М. Русская дипломатика. М.,1988. с. 151, 170

Summary

Dmitrenko Vitaliy

Metric books: official legislation and daily practice on the territory of Kyiv's and Pereiyslav – Borispol's bishoprics in XVIII century.

The article under study deals with the problem of metric's registration inhabitants under control of the Orthodox Church on the Livoberegna Ukraine in XVIII

century. The article analyses how priests attitude to the metric's registration through metric's notes.